

## Den filosofiske politiker

– Frederik den Store og statsræsonen<sup>1</sup>

Da Frederik II (1712-1786) d. 1. juni 1740 besteg den brandenburg-preussiske trone, gik der blot tre dage, før han afskaffede brugen af tortur, korporlig afstraffelse og dødsstraf<sup>2</sup> (Birtsch 1987: 40). I sin regeringsperiode sørgede han for omfattende retsreformer,<sup>3</sup> der gav handlen og indbyggerne et sikkert retsligt grundlag. Retsprocesserne blev kortere og mulige for selv bønderne at have råd til. Lovene blev gjort forstæelige for den almindelige borger og udbredt til hele landet, så alle stænder og klasser blev sikret de samme rettigheder, og agtelsen for de borgerlige friheder, retten og ejendommen såvel som fuld religions- og tankefrihed blev sikret (Hubatsch 1982: 212-221).

Allerede som ung var Frederik meget interesseret i de litterære, musikalske, filosofiske og intellektuelle strømninger fra Frankrig. Hans far, Frederik Wilhelm I, mente dog bestemt ikke, at sådanne 'kvindagtige' beskæftigelser sømmede sig for en kommende regent, der snarere skulle interessere sig for jagt og soldater, og han forsøgte derfor at hærde den unge Frederik gennem fysiske strabadser, ydmygelser og straf. Det blev for meget for kronprinsen, der sammen med sin bedste ven, Løjtnant Katte, under en militær inspektionstur nær den franske grænse i 1730 planlagde at flygte til England. De blev imidlertid opdaget og indsat i fængslet i Küstrin anklaget for desertation. Selvom en krigsdomstol idømte Katte livsvarigt fængsel, omstødte kongen dommen til dødsstraf – en straf, der med halshugning skulle eksekveres uden for Frederiks celle, mens han blev tvunget til at se på (Kunitsch 2004: 29-44). Begivenheden kan formentlig anskues som en faktor i Frederiks forhold til retssikkerhed og proportionalitet i retsplejen.

Herefter accepterede Frederik sin skæbne som regent, han begyndte at studere flittigt til sit kommende embede og at sætte sig grundigt ind i militær, finanser og Preussens forhold.

Frederik var på mange måder et sandt barn af oplysningen, og hans ungdoms filosofiske interesser skulle aldrig forlade ham, hvorfor han livet

igennem nærede stor interesse for tidens filosofi og skrev digte, filosofiske, politiske og historiske afhandlinger og komponerede flere symfonier. I sin residens Sanssouci i Potsdam ved Berlin havde han besøg af europæiske tænkere og intellektuelle, som han konverserede om aftenen, og han korresponderede jævnligt med en af oplysningens og frihedens mest berømte fortalere, den franske filosof Voltaire. Han videreudviklede den forvaltning og det bureaukrati, som hans far havde efterladt, til en ekstremt velfungerende og uniform maskine, der skulle blive misundt og forsøgt efterlignet verden over. Skoler, akademier og universiteter blomstrede, hvilket bl.a. Immanuel Kant nød godt af på universitetet i Königsberg (Birtsch 1987: 41-46).

Ligesom der blot gik tre dage, før Frederik afskaffede dødsstraffen, skulle der også kun gå seks måneder, før han startede sin første krig og erobrede den velhavende provins Schlesien fra Østrig (Luvaas 1966: 3). Han cementerede senere sit rygte som en stor feltherre i 7-årskrigen (1756-1763), hvor han med hjælp fra sin ekstremt veldisciplinerede hær undgik Preussens destruktion, selvom modstanderne var både Frankrig, Østrig og Rusland. Krigen etablerede for alvor Preussen som en magt, man skulle regne med i europæisk politik (Luvaas 1966: 11-13; Kennedy 1989: 90-92).

Grunden til at et relativt lille land som Preussen kunne blive en magtfaktor, var uden tvivl Frederiks (og hans forgængeres) hårde arbejde – ikke mindst i opbygningen af den mest velfungerende krigsmaskine, verden på den tid havde set. Under Frederik gik op mod 80 % af statsbudgettet til hæren,<sup>4</sup> og han skabte en af historiens mest autokratiske stater, der krævede befolkningens fuldkomne lydighed samt en voldsom disciplin af undersåtterne (Porter 1994: 116).

Frederik er en af hovedfigurerne inden for den oplyste enevælde, og i hans stat herskede der ro, tolerance og frihed (Meinecke 1929: 356), men dette beroede på et stærkt militær og stor underkastelse fra borgerne. Således kunne Kant om Frederik den Stores Preussen så berømt konstatere: ”*Ræsonnér* så meget I vil, og over hvad I vil, *men adlyd!*” (Kant 1993: 73). Frederik var overbevist om, at den store hær og hans absolutistiske styre var en nødvendighed for at bevare staten og dermed trygheden og friheden inde i den. Bevarelsen af staten som abstrakt primat blev herskerens fornemste pligt, og den oplyste fyrste måtte sørge for, at alle dele af staten var rettet mod ét mål: at sikre statens vel.

Denne konklusion kom Frederik i høj grad frem til gennem filosofiske analyser og overvejelser over de realpolitiske betingelser, han mente

at befinde sig i. Frederik var en politisk tænker, der med klare og stringente argumenter skrev sine politiske overvejelser ned. Dels for at klargøre sine egne tanker og dels, som med de politiske testamenter fra hhv. 1752 og 1768, som instruktioner til hans efterfølgere.

Samtidig var han en reelt regerende regent, der ikke blot kunne forholde sig idealiserende til regeringen af staten, men havde en konkret virkelighed, han måtte forholde sig til. En virkelighed, der ifølge ham selv nødvendiggjorde, at fyrsten gjorde sig til statsinteressens tjener og underkastede sig den særlige statslige fornuft, også kendt som statsræsonen.

Denne artikel vil både redegøre for konceptet om statsræsonen såvel som for Frederik den Stores politiske tænkning med fokus på, hvordan han bruger statsræsonen som figur til at legitimere sit styre. I forlængelse heraf vil det blive vist, hvordan Frederiks statstænkning udgør et interessant moment i udviklingen af tænkningen af statsræsonen og af regeringen af staten, og hvordan han bliver en fascinerende figur i overgangen fra den personlige fyrste til den abstrakte, afpersonaliserede stat.

Først må vi se nærmere på statsræsonen.

## Statsræsonen

*Raison d'État* eller statsræsonen er statens egen særlige fornuft eller særlige logik, der gør sig gældende i regeringen af staten. Idéen om at regeringen af staten har sin helt egen logik adskilt fra Gud og naturen, stammer ifølge Michel Foucault fra slutningen af det 16. århundrede. Regeringen af staten kommer til at bero på faste, forståelige principper, der er særegne kun for den, og statsræsonens opkomst betegner hermed også opkomsten af den særlige disciplin og kunst at regere staten, politikken (Foucault 2008: 252-256).

I sit klassiske værk om statsræsonen, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* fra 1924, forklarer Friedrich Meinecke, hvordan statsræsonen er den overordnede maksime for den regeringsførelse, som statsmanden må handle i overensstemmelse med for at opretholde en stærk og kraftfuld stat. Dette indebærer grundige overvejelser over den individuelle stat og den omverden, staten befinder sig i, for at kunne fastlægge statens særlige *interesse*. Statsræsonen er således på den ene side et overordnet princip for alle staters regering og på den anden side et princip, der må tilegnes og indrettes efter den individuelle stat. Centralt for statsræsonen er stats*nødvendigheden* – nødvendigheden af opretholdelsen af staten (Meinecke 1929: 1-2).

Foucault understreger, at statsræsonen er den særlige rationalitet, der gør det muligt at opretholde og udvide staten, hvor det primære fokus netop er opretholdelsen (Foucault 2008: 256). Det centrale bliver at holde ”staten (*l'État*) i god stand (*en état*)”<sup>5</sup> (Hvidbak 2009: 49), og det gør den bærende doktrin for regeringen af staten til et konserverende princip. Det, der søges, er ikke statens udvikling, men dens bevarelse, hvilket betyder, at ”statens endemål er staten selv.” (Foucault 2008: 278). Derved bliver staten løsrevet fra den personlige regent og bliver til et abstrakt koncept, til hvilket der kan henføres attributter som lykke og fuldkommenhed. Det overordnede mål for den statslige handling bliver statens vel, der omfatter befolkningens ”fysiske, sædelige og åndelige sundhed.” (Meinecke 1929: 7), men med staten selv som abstrakt primat. På den måde kan man retfærdiggøre at handle med magt og vold for at opretholde staten, altså midler, der ville blive fordømt af en individuel etik, og det medfører et skel mellem statskroppen og den individuelle krop, hvor statskroppens bevarelse går forud for det enkelte individ.

Statsræsonen er altså et koncept, der udvikles i tænkningen af statsregeringen som en særlig logik, regenten må underkaste sig for at opretholde en kraftfuld stat. Man må dog ikke glemme, at statsræsonen også udgør en figur, der kan bruges til at legitimere forskellige former for politisk handling og som et slagkraftigt argument mod politiske modstandere. Ved at se på Frederik den Stores brug af statsræsonen vil jeg give et konkret historisk eksempel på, hvordan ”indvirkningen af *raison d'État* på udviklingen af begrebet om en abstrakt stat viser, hvordan statsdannelsen også var en øvelse i semantisk manøvreren.” (Hvidbak 2009: 49).

### Fyrstens forpligtelser

For Frederik den Store var fyrstens fornemste opgave at sikre det fælles vel, dvs. først og fremmest *statens* vel. Statens vel er for Frederik en nødvendighed for befolkningens vel og ikke omvendt. Statens vel er det overordnede princip for regeringen af staten, og han betegner derfor fyrsten som ”statens første tjener.” (Friedrich 1912a: 235).

På denne måde behandler Frederik staten som en abstrakt aktør med en egen logik uafhængig af dem, der bebor den, eller den, der regerer den. At være fyrste var for Frederik i høj grad en pligt, man måtte tage på sig, idet man underkastede sig statens logik. Således bliver statens første tjener til ”statens første embedsmand.” (Hintze 1967b: 498).

Dette kommer sig ifølge Frederik af selve oprindelsen til staten. Allerede i sit ungdomsskrift *Anti-Machiavelli* fra 1739 fremfører han det synspunkt, at regenten altid må overveje spørgsmålet om, hvorfor folket overhovedet har givet sig selv en fyrste. Det har de nemlig, for at han kan sikre retfærdigheden, og fyrsten må således altid huske på, at han er folkets første tjener (Frederick 1981: kap. 1). Interessant er det selvfølgelig at bemærke, hvordan fyrsten her er *folkets* første tjener og senere bliver til *statens* første tjener. I *Anti-Machiavelli* er sikringen af retfærdigheden fyrstens første pligt, mens beskyttelsen af staten kommer på en tæt andenplads (Frederick 1981: kap. 14).<sup>6</sup> Som jeg vil vise, bliver den ydre beskyttelse senere en nødvendighed for at sikre retfærdigheden inde i staten.

I sit kortere skrift *Essai sur les forms de gouvernement et les devoirs des souverains*<sup>7</sup> fra 1777 bruger Frederik også oprindelsen til fyrstens magt til at sige, at mennesker slutter sig sammen i samfund for at kunne leve i sikkerhed og derigennem sikre sig den størst mulige lykke. Gennem en kontrakt overdrager de derfor magten til at regere til én blandt dem og forventer til gengæld opretholdelsen af lovene, sikring af retfærdigheden og ikke mindst et forsvar mod statens fjender. Det må derfor "forlanges af ham, at han med snilde og stort overblik på de rette tidspunkter laver de forbindelser og vælger de allierede, der bedst tjener hans samfunds interesse." (Friedrich 1912a: 227-228).

Centralt er det her, at magten overdrages til én blandt menneskene. Det betyder, at regenten ikke har nogen gudgiven eller naturlig ret til magten, men er et uperfekt menneske, der blot har fået magten gennem "fødslelsens tilfældighed" (Friedrich 1912c: 268). På denne måde afdynasticeres regenten, hvilket er endnu et led i 'embedsmandsgørelsen' af fyrsten, der blot bliver en tilfældig bærer af regeringsmagten. Ved at bruge samfundskontrakten som analytisk redskab lægges fokus på regentens *embede* og ikke hans person, hvilket medfører en afpersonalisering af regeringen af staten.

Samfundskontrakten bruges ligeledes af Frederik til at hævde, at menneskene med indgåelsen af kontrakten accepterer, at fællesskabets interesse går forud for den enkeltes personlige vel (Friedrich 1912a: 226). Et typisk træk ved samfundskontrakten, der underordner enkeltinteresserne i forhold til helhedens interesse (Cassirer 2007: 19), som Frederik bestemmer som værende statens interesse. Fyrsten er dog også forpligtet gennem kontrakten. Han er forpligtet over for sin befolkning til at sikre deres vel, lykke og materielle velstand, hvilket – udover opretholdelsen af lov og sik-

kerhed – indebærer, at der er tilstrækkeligt med fødevarer, at jorden bliver ordentligt udnyttet samt at fremme handel og erhverv. Dette fordrer en grundig indsigt i sit lands styrker og svagheder, opmærksomhed på mulige indtægtskilder, befolkningens størrelse samt forståelse af nationens særlige ånd og skikke (Friedrich 1912a: 227-229). Altså et fuldkomment overblik over, hvad vi i dag ville kalde et lands ressourcer, et af de centrale elementer i statsræsonen.

For Frederik er det fyrstens pligt *personligt* at have styr på alle disse forhold. Fyrsten er nemlig ikke blot statens ydre repræsentant, der med naturlig ret kan forvalte sit givne domæne, som han lyster, men tillige dens første tjener, hvilket også indebærer at være statens ”første dommer, første feltherre, første finansmand” (Friedrich 1912a: 235). At være fyrste var en pligt, man måtte tage på sig, og et embede, man måtte underkaste sig. En fyrste skulle ikke repræsentere, men regere, og Frederik afstod derfor også fra store ceremonier og brugte kun få penge på sig selv (Hintze 1967a: 441). Da fyrsten var statens tjener, forvaltede han nemlig folkets penge, og statens finanser var ikke fyrstens personlige ejendom (Friedrich 1974: 50).

At være regent var i høj grad et embede, Frederik tog på sig. Alle hans ministre, generaler og ambassadører rapporterede personligt til ham om alle forhold i staten, og han svarede dem alle personligt. Han arbejdede konstant, udstedte op til 40 kabinet-ordrer på en dag og udskød yderst sjældent sager til næste dag. Hvert år i maj, juni og august tog han på inspektionsture i hele sit rige, hvor han tilså alle forhold selv samt talte med de lokale administratorer og befolkningen (Dorn 1972: 65-67). Frederiks praksis var på mange måder i overensstemmelse med hans overvejelser, og man kan hævde, at det kun var hans overordentlige begavelse, der gjorde hans styre muligt, hvorfor det blev en uhyre krævende opgave efter hans død at finde den funktionelle ækvivalent til hans hjerne. Preussens stilling som en magt, man skulle regne med i den europæiske magtpolitik, skyldes i høj grad hans flid og hårde arbejde – og det vidste han godt selv (Hintze 1967b: 467). Den enhed og uniformitet, han tilstræbte i regeringen af staten, kunne kun udøves af én mand: Frederik selv.

### Enhed og uniformitet

I sit politiske testamente fra 1752 fastslår Frederik, at en god regering af staten må være lige så gennemstruktureret som et filosofisk system, hvor alle delene arbejder mod det samme mål: ”nemlig styrkelsen af staten og

øgningen af dens magt.” (Friedrich 1974: 53). Et sådant system kunne kun udspringe fra ét enkelt hoved; én enkelt oplyst fyrste måtte som statskroppens hoved have overblikket, synet for helheden og det fælles vel (Friedrich 1912a: 228-229). Frederik arbejdede derfor meget hårdt på, at alle statens dele, alle dele af forvaltningen, blev forenet med det samme mål for øje: at tjene staten.

Af samme grund kunne fyrsten ikke overlade dele af regeringen til andre, for hvis forskellige ministre havde ansvaret for centrale dele af forvaltningen, ville den tilstræbte enhed gå tabt (Friedrich 1912a: 228-229). Fyrsten måtte selv have overblikket over staten og tilse alle sager personligt. Uniformiteten og det fælles mål var essentielt, fordi en stat uden enhed ville være splittet og i uorden og dermed sårbar for angreb udefra – og hvis staten gik under, kunne borgernes sikkerhed og frihed ikke sikres. Indre uro var i Frederiks optik et værre onde for staten end ydre krige, og derfor var det nødvendigt at koncentrere magten hos en enkelt oplyst fyrste.

Det samme argument bruger Frederik for, at det fyrstelige embede må være arveligt. Kun sådan kunne man undgå den uro og de interne magtkampe, der uvægerligt ville opstå, hvis tronfølgeren skulle vælges (Friedrich 1912c: 268). Således lyder argumentet mod den franske filosof Baron d’Holbach, der var en del af den radikale strømning, som i samtiden leverede gennemgribende kritikker af den bestående orden og særligt den monarkiske regeringsform, man ikke mente sørgede for folkets bedste, hvilket enhver regering burde (Israel 2010: vii-viii). Frederik skrev i 1770 to skrifter, hvor han forsøgte at gendrive d’Holbachs beskyldninger<sup>8</sup> mod den monarkiske regeringsform ved at henvise til den uro, der ville opstå som følge af det repræsentative demokrati, som d’Holbach og de radikale tænkere advokerede for (Israel 2010: 64).

Frederik var sympatisk over for forestillingen om demokrati, men anså den for at være fuldstændig urealistisk i den bestående politiske situation, og netop denne manglende sans for de politiske realiteter er hovedargumentet mod d’Holbachs anklager, som han anser for at være rene teoretiske spekulationer, der ”ikke fortjener nogen tiltro; de klarer ikke erfaringens ildprøve.” (Friedrich 1912b: 247). At regere et land var for Frederik en videnskab, man kun kunne få kendskab til gennem lang tids studier og ikke mindst i erfaringer og observationer af de politiske forhold og grundige overvejelser – noget den oplyste fyrste i kraft af sit embede var forpligtet på (Friedrich 1912a: 236). I det arvelige monarki overlades meget

til den enkelte fyrstes egenskaber, hvorfor det absolutte monarki ”er den bedste eller den værste af alle [regeringsformer] alt efter, hvordan den bliver håndteret.” (Friedrich 1912a: 227).

Frederik var altså enig med d’Holbach i, at den monarkiske regeringsform ikke var perfekt, og at fyrsterne begik mange fejl; men det kunne forsvares med, at de blot var mennesker og tilfældige bærere af regeringsmagten. Selvom alle fyrster i en lang række af fædre og sønner ikke kunne være lige dygtige og kompetente herskere, var denne styreform dog langt at foretrække, netop fordi den sikrede den indre ro og den enhed, der var så central for statens opretholdelse (Friedrich 1912c: 267-68). Uden uniformiteten og enheden ville alle dele af staten ikke arbejde for det samme mål. Frederik opbygger dermed argumenterne for sin styreform ud fra de forhold, han observerer og erfarer – et typisk træk ved oplysningsfilosofien.

### Filosoffen Frederik

At Frederik var et barn af oplysningen, kommer til udtryk ved, at det er gennem en stringent analyse af de givne betingelser, han kan opstille de faste principper og lovmæssigheder, som han finder centrale for at opbygge det system, der skal regeres ud fra (Friedrich 1912a: 230). Og som derefter kan bruges til at legitimere hans styre.

Netop det at opstille faste principper og lovmæssigheder, der er udledt af erfaringen, er et af de karakteristiske træk ved oplysningsfilosofien. Ifølge Ernst Cassirer bliver filosofien i oplysningstiden mere praksisorienteret og til en metode, der kan anvendes til at skabe orden i de givne omstændigheder for at fremme det menneskelige liv og handlen i verden. Der er et system og en orden i verden, og denne orden er forståelig for menneskene. Det er dog ikke en forudbestemt orden, der kan lægges ned over verden og derigennem gøre den forståelig. Ordenen og systemet i verden skal forstås og udledes af verdens beskaffenhed selv. Fokus bliver lagt på analysen, og gennem erfaringen af det givne, fænomenerne, kan man finde verdens lovmæssigheder og principperne for deres virke og dermed den mest hensigtsmæssige handlen i forhold til dem (Cassirer 2007: 4-13).

Det samme gør sig naturligvis gældende for staten og regeringen af den, hvor principperne for dens virke skal udledes af betragtninger og erfaringer af staten selv. Det er på denne måde, Frederik argumenterer for nødvendigheden af én enkelt oplyst fyrste og et stærkt militær. Hans argumenter er formede af oplysningstidens filosofiske idealer. Det er ud



fra erfaringen og observationen af de europæiske forhold, han udleder de regler og principper for, hvad han anser som den nødvendige ageren i de realpolitiske forhold og den immanente logik i forholdet mellem de europæiske stater, der binder hans handlingsmuligheder.

### Ydre determination

Som vi har set, var Frederik overbevist om, at indre uro var et langt værre onde for staten end ydre krige. En stat, der var splittet og i uorden, ville være sårbar over for angreb udefra, og når den vigtigste opgave for en fyrste var at sikre det fælles vel, var hans primære mål at sikre staten mod erobring, da der selvsagt ikke kunne eksistere nogen form for fælles vel i en stat, der ikke eksisterede. Dermed var hans enevældige styre, den store hær og den stramme disciplin legitimeret ud fra statsnødvendigheden. Krig var nemlig i nogle tilfælde ikke bare uundgåelig, men nødvendig – særligt hvis den europæiske ligevægt var truet (Frederick 1981: kap. 26; Friedrich 1912b: 247).

Betoningen af vigtigheden af en ligevægt mellem de europæiske stater er meget central for Frederiks tænkning; en betoning, han kommer frem til gennem observationen af forholdet mellem staterne: Her var ingen overstatslig instans, der var mægtig nok til at opretholde ordenen mellem dem. Her var magt lig med ret, og kun ligevægtige alliancer kunne holde freden og sikre stabilitet og orden (Friedrich 1912b: 247).

Ifølge Foucault var ligevægtstanken en generel opfattelse af den politiske situation i Europa efter Den westfalske Fred i 1648, der afsluttede 30-årskrigen's monumentale ødelæggelser og anerkendte staterne som deres egen endegyldige beslutningsinstans, deres suverænitet. Det betød, at staterne i endnu højere grad kunne indordnes under sig selv. Paven og det tysk-romerske rige var ikke længere betydningsfulde over-nationale instanser, der kunne bestemme staternes politik i forhold til religion, territorium eller slægt. Staternes suverænitet betød, at alliancerne blev bestemt ud fra statens egen interesse – og at de dermed blev til *midlertidige* interessefællesskaber. Nu påbegyndte de europæiske stater overgangen fra en indbyrdes rivalitet til en indbyrdes konkurrence, hvilket indebærer, at fokus forskyder sig fra fyrstens *person*, forstået som hans personlige rigdom, slægt og religion, til suveræne *stater*, der konkurrerer inden for en orden bestemt af ligevægt (Foucault 2008: 315-319). Derfor bliver det særdeles vigtigt at kende til det, staten råder over. Statens styrke bestemmes ud fra

de ressourcer, den råder over, hvilke styrker, svagheder og muligheder, den har, og dermed bliver det essentielt for fyrsten at have et nøje kendskab til sin egen stat og ikke mindst den omverden, den befinder sig i, for at opretholde det styrkeforhold og den ligevægt, der sørger for den europæiske politiske situations stabilitet (Foucault 2008: 321-327).

Det er i denne ånd, at Frederik gennem hele sit liv foretog grundige studier af ikke bare Preussen, men af alle de europæiske stater for at kunne gøre sig klar over deres ressourcer og grundliggende interesser (Meinecke 1929: 391; se f.eks. Friedrich 1974: 56-109). Det er statsræsonen og statsnødvendigheden, der byder fyrsten at foretage grundige studier af sin stats og sine konkurrenters interesse for at kunne handle mest hensigtsmæssigt i forhold til egne interesser, hvilket netop er politikens formål (Friedrich 1974: 39).

Som nævnt var det i høj grad Frederiks (og hans forgængeres) hårde arbejde, der gjorde, at Preussen trods sin ringe størrelse og befolkning var en faktor i den europæiske politik (Kennedy 1989: 90-92), men dog ikke en magt på størrelse med Frankrig eller England, og den havde derfor brug for alliancer og forbund for at sikre sin eksistens (Meinecke 1929: 418). Af samme grund var det for Frederik desto vigtigere med en stærk monark, der kunne sikre, at alle statens dele arbejdede for dens vel. Det var disse politiske realiteter, han så sig bundet af. Han så sig selv og sin stat som underlagt en nødvendighed i forholdet mellem de europæiske stater, hvor ”Selvopretholdelsen tvinger ham [fyrsten] til at opretholde ligevægten mellem Europas magter med væbnet hånd.” (Friedrich 1912b: 247).

Mellem staterne herskede der ifølge Frederik en anden moral end den private. Her gjaldt nødretten, og alliancer kunne dermed også legitimt brydes, såfremt de blev skadelige for statens interesse (Hintze 1967b: 471-472). Som et argument mod d’Holbach, der mente, at de store stående hære var skyld i de mange krige, som slagtede befolkningerne for at øge monarkernes rigdom og ære, kunne han således påpege, at hærene var forudsætningen for, at ligevægten bestod, og at der herskede fred og ro såvel mellem Europas stater som inde i dem (Friedrich 1912b: 247).

Frederik kunne dermed argumentere for, at han var bundet af de politiske realiteter, som han ikke kunne ændre, men blot operere i. Statens ydre verden – den reelle, magtpolitiske situation i Europa – gjorde, at dens handlinger, og dermed fyrstens, var determineret af regler og love, han ikke kunne gøre noget ved, men blot handle mest hensigtsmæssigt i forhold til (Friedrich 1912c: 260). På denne måde kunne han legitimere sit

styre og sine handlinger ud fra det fast sammentømrede filosofiske system, hvor finanser, politik og militær var rettet mod det samme mål: statens vel.

### **Krig, finanser og tolerance**

Da Frederik i 1740 erobrede Schlesien, var det en krig, der kunne retfærdiggøres i statsræsonens termer, da den ikke blev ført blot for at styrke hans personlige ære, men for at øge statens styrke. Schlesien var en af de rigeste og mest industrialiserede områder i det østlige Europa, og da kejseren af det tysk-romerske rige og det habsburgske rige, Karl VI, døde, og hans datter Maria-Theresia overtog magten, udnyttede Frederik forvirringen til at forøge sit territorium – og sin industri (Luvaas 1966: 3; Kennedy 1989: 92).

Frederik var nemlig uhyre opmærksom på vigtigheden af at have en god økonomi, ikke mindst for statens sikkerhed. Endnu et eksempel på, hvordan alle dele blev passet ind i hans system. Uden penge var det ikke blot umuligt at betale lønninger til embedsmænd og dommere, hvilket naturligvis ville skabe den frygtede indre uro eller tilskynde til korrupsion, men også, og vigtigere, gøre det umuligt at føre krig (Friedrich 1912a: 232). Derfor sørgede han for altid at have en formue skrabet sammen i tilfælde af krig (Hintze 1967b: 493). Når det var vigtigt med omfattende statsreformer, var det i høj grad også for at sikre en ordentlig juridisk basis og sikkerhed for handlen og de erhvervsdrivende (Hintze 1967a: 431).

En relativt lille og svag stat som Preussen havde brug for at tiltrække indbyggere, og i dette lys kan man også anskue den religiøse tolerance og religionsfriheden (Hintze 1967a: 431), hvilket blev nødvendigt, da det katolske Schlesien, og senere Vestpreussen i 1772, blev føjet til det overvejende lutherske land (Birtsch 1987: 43). Den religiøse tolerance var altså også en vigtig forudsætning for den indre ro, der var så livsvigtig i Frederiks øjne.

Der er ingen tvivl om, at Frederik var dybt inspireret af oplysningens principper om frihed og lighed samt om, at det var fyrstens pligt at give sin befolkning mulighed for at føre et sikkert, roligt og lykkeligt liv. Fyrsten måtte sørge for alle grupper i samfundet og derfor også sætte sig i den fattigste borgers sted og forsøge at se verden og regeringen gennem hans øjne (Friedrich 1912a: 233). Fyrsten skulle regere, ”som skulle han hvert øjeblik aflægge regnskab for sin forvaltning til sine medborgere.” (Friedrich 1912a: 235-236).

Dette krævede i Frederiks optik en stærk hær. Hvis en stat ikke havde en stærk hær, der kunne forsvare den mod angreb, var det ikke muligt at have friheder og rettigheder inde i staten. Uden uniformitet og ensretning ville der skabes så meget indre uro, at staten var sårbar, og hvis den angribes og ødelægges er ingen friheder mulige. Derfor var det livsvigtigt, at staten blev regeret ud fra et system med faste principper. Et system, der kun kunne udkastes af en mand. En mand, der måtte glemme sine personlige tilbøjeligheder og underkaste sig statsinteressens tvingende imperativ. En oplyst fyrste, der kun tjente staten – og på den måde ophørte med at eksistere som person.

### **Afrunding – mod den abstrakte stat**

Som jeg har forsøgt at vise, bruger Frederik den Store statsræsonen, statsnødvendigheden og statsinteressen som figurer, der kan legitimere hans store hær og autokratiske og absolutistiske styre. Kun en enkelt oplyst monark kan sikre, at alle statens dele arbejder for statens vel, og kun sådan kan staten blive ved med at bestå og dermed sikre befolkningens sikkerhed, tryghed og frihed.

Ved at gøre det til regeringens primære mål at opretholde staten, og ved at gøre fyrsten til statens første tjener, gør Frederik staten til en uafhængig abstrakt aktør med egne iboende interesser, som fyrsten må underkaste sig. Fyrsten må ofre sin egen person i statens tjeneste, han må tilside-sætte alle personlige tilbøjeligheder og lidenskaber, hvorved fyrsten bliver til statsræsonens tjener, der kun lader sig lede af statsinteressens tvingende imperativ (Meinecke 1929: 386-389). Fyrsten gøres til statsræsonens og statsinteressens værktøj, hvilket gør det muligt for Frederik at legitimere sit styre som determineret af omstændighederne og dermed som nødvendigt. Som statens første embedsmand er han tvunget af de politiske realiteter til at handle mest hensigtsmæssigt i forhold til statens interesse. Med sin stringente, oplysningsfilosofiske analyse udfaser han det irrationelle, lidenskerne og det personlige fra regeringen af staten og rationaliserer regeringen af staten med kun ét mål for øje: statens vel (Meinecke 1929: 424-425).

På trods af sin insisteren på, at statskroppen må have et hoved, en oplyst monark, der kan forene alle statens dele og altid styre det mod det samme mål efter sit filosofiske system, er han bevidst om, at han måske selv er den eneste med begavelsen og arbejdsiveren til at realisere det. I

sit skrift om fyrstens forpligtelser slutter han efter at have bestemt alle de ting, som fyrsten personligt skulle tage sig af, med at bemærke, at alle forpligtelserne er umulige for én person at udføre til fuldkommenhed (Friedrich 1912a: 237). Det samme sker i hans politiske testamente fra 1752, hvor han skriver, at ”Hvis statens skæbne skal sikres, må dens velbefindende ikke afhænge af en enkelt persons gode eller dårlige egenskaber.” (Friedrich 1974: 88-89). Et træk, han ellers har bestemt som vilkåret for den monarkiske regeringsform (Friedrich 1912c: 267-268).

Frederik arbejdede derfor hårdt på, at hæren og finanserne blev bragt op på et niveau, der kunne sikre, at staten blev selvkvørende og kunne klare sig selv (Friedrich 1974: 88-89). Han forberedte så at sige den preussiske stat på sin egen død. Ved at gøre fyrsten til statens første tjener og ved at insistere på at afdynastisere, afdersonalisere og rationalisere regeringen af staten afskaffer han den personlige fyrste og dermed sin egen person.

På denne måde bliver Frederik den Store en fascinerende figur i bevægelsen fra Ludvig den XIVs *L'État, c'est moi* hen imod staten som en fuldstændig abstrakt aktør løsrevet fra de mennesker, der tilfældigvis beboder eller regerer den – og dermed også i bevægelsen mod en ikke-legemliggjort statsræson. En statsræson, der fremhæver statens bevarelse og sikkerhed som et abstrakt primat over individerne, og som således stadig er en figur, der for statens skyld kan bruges til at legitimere krig, vold, magtudøvelse og til at sætte gældende love og regler ud af spil.

## Noter

- <sup>1</sup> Tak til Gorm Harste, Casper Andersen og Mikkel Thorup, såvel som de to peer-reviewere, for gode kommentarer i udarbejdelsen af artiklen.
- <sup>2</sup> Dødsstraffen for landsforræderi blev dog først afskaffet senere.
- <sup>3</sup> Først Kansler von Coccejis reformer i 1740erne og siden Preussische Allgemeine Landsrecht i 1794, påbegyndt af Frederik den Store i 1780.
- <sup>4</sup> Selvom 80% var meget, var det dog et gennemgående træk, at de europæiske stater brugte langt størstedelen af deres budget på militæret.
- <sup>5</sup> Citatet er, som alle andre i artiklen, der ikke er fra dansksprogede kilder, oversat af forfatteren selv.
- <sup>6</sup> Der er stor diskussion om forholdet mellem Frederik som filosof og Frederik som statsmand, hvor nogle fremhæver udviklingen fra hans idealistiske ungdomsskrift *Anti-Machiavelli* til hans senere, mere pragmatiske skrifter, som bliver tilskrevet hans realpolitiske erfaringer (som Meinecke 1929), mens jeg (som Most 1974: 166) vil mene, at selvom argumenterne i *Anti-Machiavelli* har en mere moralsk karakter end

- i de senere skrifter, er det stadig statens bevarelse, der er det overordnede mål (se Frederick 1981: kap. 9, 26).
- <sup>7</sup> På dansk *Undersøgelse af regeringsformer og fyrstens forpligtelser*. Frederik, der som nævnt var meget inspireret af de intellektuelle strømninger fra Frankrig, skrev alle sine værker på fransk og talte og skrev ikke selv særlig godt tysk. I denne artikel bruger jeg dog hovedsageligt de tyske oversættelser af hans skrifter.
- <sup>8</sup> Der er tale om *Examen de l'essai sur les préjugés* (Friedrich 1912b) og *Examen critique du système de la nature* (Friedrich 1912c), der er svar til hhv. d'Holbachs *Essai sur les préjugés* og *Système de la nature*. Grundet deres radikale indhold udkom d'Holbachs skrifter anonymt, og Frederik var derfor ikke selv klar over forfatterens identitet.

## Litteratur

- Birtsch, Günter (1987): "Friedrich der Grosse und die Aufklärung" i Oswald Hauser (red.), *Friedrich der Grosse in seiner Zeit*, Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte, bind 8, Köln: Böhlau Verlag, s. 31-46.
- Cassirer, Ernst (2007, [1932]): *Die Philosophie der Aufklärung*, Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Dorn, Walter L. (1972, [1931]): "Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century" i Peter Paret (red.), *Frederick the Great: A Profile*, London: Macmillan, s. 57-77.
- Foucault, Michel (2008, [2004]): *Sikkerhed, territorium – forelæsninger på Collège de France 1977-78*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Frederick of Prussia (1981, [1740]): *The Refutation of Machiavelli's Prince or Anti-Machiavel*, Athens: Ohio University Press.
- Friedrich der Grosse (1912a, [1777]): "Regierungsformen und Herrscherpflichten" i Gustav Berthold Volz (red.), *Die Werke Friedrich des Grossen*, bind 7, Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, s. 225-237.
- Friedrich der Grosse (1912b, [1770]): "Kritik der Abhandlung "Über die Vorurteile"" i Gustav Berthold Volz (red.), *Die Werke Friedrich des Grossen*, bind 7, Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, s. 238-257.
- Friedrich der Grosse (1912c, [1770]): "Kritik des "Systems der Natur"" i Gustav Berthold Volz (red.), *Die Werke Friedrich des Grossen*, bind 7, Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, s. 258-269.
- Friedrich der Grosse (1974, [1752]): *Das Politische Testament von 1752*, Stuttgart: Reclam.
- Hintze, Otto (1967a, [1904]): "Das Politische Testament Friedrichs des Grossen von 1752" i Gerhard Oestrich (red.), *Regierung und Verwaltung – Gesammelte Abhandlungen*, bind III, Göttingen: Vanheoek & Ruprecht, s. 429-447.
- Hintze, Otto (1967b, [1920]): "Friedrich der Grosse nach dem Siebenjährigen Kriege und das Politische Testament von 1768" i Gerhard Oestrich (red.), *Regierung und Verwaltung – Gesammelte Abhandlungen*, bind 3, Göttingen: Vanheoek & Ruprecht, s. 448-403.

- Hubatsch, Walther (1982, [1973]): *Friedrich der Grosse und die preussische Verwaltung*, Köln: Grote.
- Hvidbak, Thor (2009): *Taming the State and its State of Exception – Emergency Powers, Raison d’État and the Legal Theodicy of Exceptions*, Saarbrücken: VDM Verlag.
- Israel, Jonathan I. (2010): *A Revolution of the Mind – Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy*, Princeton: Princeton University Press.
- Kant, Immanuel (1993, [1784]): ”Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?” i Morten Haugaard Jeppesen (red.), *Oplysning, historie, fremskridt – Historiefilosofiske skrifter*, Århus: Slagmarks Skyttegravsserie, s. 71-80.
- Kennedy, Paul (1989, [1987]): *The Rise and Fall of the Great Powers – Economic Change and Military Conflict from 1500-2000*, New York: Vintage Books.
- Kunitsch, Johannes (2004): *Friedrich der Grosse: Der König und seine Zeit*, München: Verlag C.H. Beck.
- Luvaas, Jay (1966): *Frederick the Great on the Art of War*, New York: The Free Press.
- Meinecke, Friedrich (1929, [1924]): *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München: Druck und Verlag von R. Oldenbourg.
- Most, Eckhard (1974): ”Nachwort“ i Friedrich der Grosse, *Das Politische Testament von 1752*, Stuttgart: Reclam.
- Porter, Bruce D. (1994): *War and the Rise of the State – The Military Foundations of Modern Politics*, New York: The Free Press.

